

УДК 378.147

Р.І. Слепухіна,
викладач, Херсонський
політехнічний коледж
Одеського національного
політехнічного
університету
rimma.slepukhina.59@mail.ru

ОКУПАЦІЯ ХЕРСОНЩИНИ ВІЙСЬКАМИ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ У 1941 – 1944 РОКАХ (ДО 70-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ ХЕРСОНЩИНИ)

Р.І. Слепухіна. Окупація Херсонщини військами нацистської Німеччини у 1941–1944 роках. (до 70 - річчя визволення Херсонщини) На основі архівних документів у статті досліджено механізм впровадження «нового порядку» окупаційною владою на Херсонщині в 1941 – 1944 роках, наслідки окупації.

R.I. Slepukhina. The Kherson region occupation by the Germany enemy troops in 1941 - 1944 years (to the 70th anniversary of the Kherson region liberation). In the article the mechanism of the “new order” by the occupation power, results of occupation of the Kherson region in 1941-1945 years is examined.

Вступ. 13 березня 2014 року в Україні відзначатиметься 70 - та річниця звільнення Херсонщини від німецько - фашистських загарбників.

Війна принесла величезні втрати, горе та страшні випробування мільйонам людей, як військовим у діючих арміях, так і мирним громадянам по обидві сторони лінії фронту. В радянську добу історія Великої Вітчизняної війни перетворилася в героїко - епічні події, в яких перші місяці війни були поглинуті переможним наступом радянських військ 1943–1945 років. Але архівні документи і спогади учасників війни дають можливість реконструювати події літа 1941 року і показати, чим війна була в дійсності, як страхи окремих людей відображають пам'ять про минуле.

Актуальність теми визначається тим, що сьогодні виникають гострі дискусії, зокрема із приводу ставлення до цієї війни і сил, що брали в ній участь. Окремі автори прикрашають історичну дійсність, історичні факти, роблять заміну реальних подій перебільшеннями та вигадками.

Бувають події, які з часом стираються з народної пам'яті, стають надбанням архівів. Але є події, значення яких з роками не тільки не зменшується, а навпаки, з кожним десятиліттям набувають особливого значення, стають безсмертними. До таких подій належить перемога радянського народу у Великій Вітчизняній війні, 70 - річницю якої ми будемо відзначати у 2015 році. 22 червня 1941 року нацистська Німеччина несподівано

напала на СРСР. Це був початок не просто чергової війни, це був початок боротьби за існування народів СРСР. Гітлер і більшість його оточення по партії вважали Україну першочерговим об'єктом німецької колоніальної експансії (Дранг нах остен), а українців — майбутніми рабами німецьких колоністів. Нацистський окупаційний режим в Україні мав виконати три основні завдання: забезпечити продовольством, матеріальними і людськими ресурсами потреби фашистської Німеччини; сприяти колонізації значної частини окупованих територій, заселенню цілих районів німецькими переселенцями (останнє завдання планувалося здійснити протягом 30 повоєнних років, але фашисти почали його реалізовувати вже під час війни). Від початку окупації до березня 1944 р. з України було вивезено 9,2 млн. т. зерна, 622 тис. т. м'яса та мільйони тон інших продуктів, для перевезення яких було задіяно 1418 тис. вагонів. З 2,8 млн. молодих людей, вивезених з СРСР до Німеччини, 2,4 млн. були вихідцями з України. У самій Україні було створено 50 гетто і понад 180 великих концентраційних таборів. «Фабрики смерті» діяли в Києві, Львові, Дніпропетровську, Кіровограді та інших містах. Під час окупації населення України скоротилося на 13,6 млн. осіб (за іншими даними на 14,5 млн.). Жорстокий терор проти мирного населення мав на меті тільки «швидке умиротворення», тобто придушення будь-якого опору окупаційними військами. Отже, перемога над фашизмом у роки Великої Вітчизняної війни набуває для нас великого сенсу, адже завдяки їй ми отримали право на подальше існування.

Матеріали дослідження. З 23 червня по 19 серпня 1941 р. 15 тисяч воїнів запасу було мобілізовано на Херсонщині в діючу армію, паралельно з мобілізацією формувалось народне ополчення, до якого вступило понад 22 тисяч чоловік, у Херсоні в ополчення записалось близько 8 тисяч громадян. Більшість з них було залучено до виконання оборонних робіт (риття протитанкових ровів, окопів тощо), інші виконували охоронні функції, здійснювали патрулювання вулиць міст і сіл в нічний час. Ополченці знаходились в місті до самої його окупації, а потім увійшли до складу діючої армії та партизанських загонів. На захист рідної землі стали і випускники, викладачі та студенти Херсонського машинобудівного технікуму: Худякова А. Ф., Лебедь М. І., Жиров С. І., Озерова А. А., Рябко В. А., Черкашин Н. С., Маломан П. І.

Оборону міста в середині серпня 1941 р. здійснювали 9-а та 18-а армії Південного фронту, кораблі та сухопутні частини Дунайської воєнної флотилії: монітор «Ударний», канонірський човен «Дніпро», мінний загороджувач «Колгоспник», штабний корабель «Буг», загін бронекатерів, 46-й зенітний артдивізіон, 17-а кулеметна рота, 7-а рота морської піхоти. У середині серпня 1941 року німецькі війська впритул підійшли до міста. 19 серпня 1941 року м. Херсон зайняли фашисти.

Вся територія області була окупована 24 вересня 1941р., останнім населеним пунктом, який здали фашистам, був радгосп «Червоний чабан» Каланчацького району.

Сьогодні реальну картину впровадження «нового порядку» на території Херсонщини розкривають 74 «окупаційні фонди» зібрання Державного архіву Херсонської області.

Херсонська область в цей період входила до складу двох генеральних округів (областей) [1]. Правобережна Херсонщина перебувала під юрисдикцією генерального округу “Миколаїв” і складалася з округів “Херсон” та “Олександрштадт” (Велика Олександрівка - перейменована за дозволом Рейхскомісара України з 1 травня 1942 р. [2, арк. 90]). Лівобережна перебувала під юрисдикцією генерального округу “Крим” (пізніше підокруг “Таврія” з центром у Мелітополі) і складалася з округів “Генічеськ”, “Каховка” та “Олешки” (сучасний Цюрупинськ). Саме механізми “нового порядку” були для окупаційного режиму актуальними через складність завдання - утримувати в стані лояльності до нової влади місцеве населення. Захопивши Херсонщину протягом серпня - вересня 1941 р. [2, арк. 54-55], окупаційна влада відразу ж чітко виклала своє бачення нових умов життя.

З акту міської надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів на території м. Херсона серпень - вересень 1947 р. (за мовою першоджерела)

«За 31 місяць свого господства в городе Херсоне немцы совершили чудовищные злодеяния: умертвили десятки тысяч советских людей, женщин, детей, стариков, военнопленных, тысячи девушек и юношей угнали в рабство в Германию, систематически совершали насилие над советскими гражданами, избивали их, издевались всевозможными способами, грабили государственную собственность и имущество гражданского населения, разрушали предприятия, коммунальные сооружения, школы и культурные учреждения.

Страшную расправу учинили немцы над еврейским населением города, фашистские власти приказали всему еврейскому населению носить нашитые шестиконечные звезды. Еврейское население было мобилизовано на тяжелую, в большинстве случаев, унижительную работу. Оно должно было чистить уборные, перевозить грузы - запрягаясь в повозки вместо лошадей, тащить машины с выключенными моторами и т.д. Все евреи были согнаны в районы Форштадских и прилегающих к ним улиц, в так называемые ГЕТТО, откуда они не имели права выходить ни днем ни ночью. Только в сентябре 1941 года 8,5 тысяч человек еврейского населения немцы расстреляли. Согласно многочисленным показаниям установлено, что детей до 12 лет немцы умертвляли ядовитой жидкостью, которой мазали детям губы. Немцы сбрасывали в ямы и засыпали землей также и тех, кто был еще жив и часто,

после расстрелов земля над могилой еще долго шевелилась.

За время своего пребывания в городе немцы расстреляли до 10 тысяч еврейского населения.

В 7-ми километрах от города до войны работала психиатрическая больница. Оккупировав город Херсон, гитлеровские палачи имущество больницы разграбили, а находившихся на излечении 1200 душевнобольных расстреляли, свалив их в каменоломни. За период оккупации города Херсона немцы расстреляли и замучили в гестапо до 17-ти тысяч мирных советских граждан. На предприятиях были установлены крайне тяжелые условия труда, рабочий день длился 12-14 часов, командовали на предприятиях шефы-немцы.

Издевательства над советскими военнопленными

В августе месяце 1941 года в городе Херсоне было сосредоточено большое количество советских военнопленных, которые были размещены в 3-х лагерях: в обувной фабрике, в городской тюрьме и в школе № 28. Первый лагерь представлял из себя площадь, огороженную каменным забором с проволочным ограждением. Вся площадь была изрыта рвами, в которых находились военнопленные. Рвы набивались людьми так, что можно было лишь стоять и в лучшем случае сесть. Военнопленных кормили одни раз в день, заваренными, а иногда размешанными в холодном виде отрубями, изредка попадался гнилой сырой картофель. Полагалось, каждому военнопленному 100 граммов хлеба в день, но он редко им попадал. Население города стремилось помочь пленным, пыталось передать им пищу, однако не редко за такие попытки женщины избивались. Часто немцы расстреливали тех пленных, которые принимали пищу от жителей города. От издевательства, голода, холода и инфекций (тиф, дизентерия) погибало в сутки до сотни военнопленных. Мертвых, а иногда еще дышавших бросали через забор на кладбище, которое было устроено на городском мусорнике.

Возле лагеря в районе обувной фабрики насчитано до 90 общих могил. На могилах жители поставили кресты, которые при отступлении были уничтожены фашистами.

В лагере при тюрьме помещалось до 10 тысяч военнопленных, режим питания и отношение немецких палачей к военнопленным были особенно зверскими. Пленные спали на цементном полу, зимой тюрьма не отапливалась. Врачебная помощь фактически отсутствовала, особенно страдали пленные от голода. Всякая попытка получить помощь извне жестоко наказывалась.

Особенно свирепо расправлялись немцы с советскими моряками, попавшими к ним в плен. Безжалостно морили их голодом, раздевали зимой догола и водили их на расстрел со связанными руками, а также часто приковывали за шею друг к другу.

Зимой 1942 года немцы вели через Красный базар на расстрел 25 моряков. От издевательств, голода, холода и инфекций (тиф, дизентерия) погибало в сутки до сотни военнопленных. Мертвых, а иногда еще дышавших, бросали в ров.

Перед отступлением из города Херсона с тем, чтобы замести следы своих преступлений, немцы выкопали несколько ям, облили трупы специальной жидкостью и сожгли их».

З доповіді Обласної надзвичайної комісії «Про підсумки збитків і розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів та їх спільників у Херсонській області» [1945 р.].

«На основании материалов расследования, показаний очевидцев и фото-документов, областная комиссия по учету ущербов и злодеяний установила, что за время своего пребывания на территории Херсонщины фашистские оккупанты расстреляли 28541 человек, замучили - 43589, угнали в рабство 37499».

У державному архіві області зберігається колекція письмових робіт учнів шкіл Херсона та Херсонської області під назвою: «Що я пережив під час німецької окупації», з яких сформовано 37 справ фонду Р – 3497. Ці учнівські твори датовані першими місяцями 1945 р., написані на різноманітних папірцях, наївні, з помилками, але такі сильні за емоційним забарвленням та інформативністю, що становлять собою один з найцінніших комплексів документів періоду Великої Вітчизняної війни. (ф.Р 3497).

Твір Зіни Деркач, учениці 7-го класу школи № 3 м. Херсона:

"В 1941 г. когда немцы заняли г. Херсон, мне было 13 лет. Немцев я очень боялась и первое время почти не выходила со двора. Зимой в 1941 г. я посещала школу около 2-х месяцев, а потом немцы школу закрыли и я была дома. Когда мне исполнилось 14 лет, мне нужно было регистрироваться на Бирже Труда, но я не пошла и всё время находилась дома до июля 1943 г.

Немцами был издан приказ об обязательной перерегистрации на Бирже Труда детей моего возраста. Приказ был очень жестокий. За невыполнение его привлекали к строгой ответственности вплоть до повешения.

Чтобы избежать строгих наказаний и избавиться себя от поездки в Германию, я устроилась работать в сельхозколонию, откуда не брали в Германию. Работая в сельхозколонии, я в выходные дни вместе с мамой посещала госпиталь военнопленных, где находились бойцы Красной Армии, попавшие туда вследствие тяжёлых ранений, и носила им кушать. Так это продолжалось до 3 ноября 1943 г., т. е. до момента объявления приказа военных немецких частей о взятии всех мужчин в возрасте от 14 до 65 лет в специальный лагерь. В этот же период был приказ об обязательной явке в лагерь женщин в возрасте от 14 до 45 лет. Так как я с сестрой и с мамой подлежали этой явке, то мы рано утром, взяв котомки с необходимыми продуктами и вещами, ушли в глухое

село, где находились до освобождения нашей героической Красной Армией этого села. Жить в селе нам очень было трудно, так как всё время приходилось скрываться на чердаках и в ямах от немцев, чтоб не попасть в этап ".

Учень 5-го класу Дем'янівської школи Іван Плун писав так: "При немецкой власти, каждый знает, что жизнь наша была плохая. Хлеба давали по 300 грамм на трудодень. Школы не было, не давали учиться. Однажды я поехал на поле, пахать пар коровам. Приехал комендант. Наша бригада стала. Подошёл к нам и стал бить старика, а на меня говорил: «И ты его помочник?» И сторожа ударил 16 раз плёткой, а меня 5 раз. Мы работали при немцах от 6 часов утра идо 8 часов вечера " [3].

13 березня 1944 р. період окупації закінчився, і місто було визволене військами 49-ої гвардійської стрілецької дивізії під командуванням полковника В.П. Маргелова та, 295-ої стрілецької дивізії під командуванням полковника О.П. Дорофєєва.

Приказ Верховного Главнокомандующего об объявлении благодарности войскам, участвовавшим в боях за освобождение городов Херсона и Берислава 13 марта 1944 г.

Войска 3-го Украинского фронта, форсировав Днепр в нижнем течении, заняли Берислав и, развивая наступление, сегодня, 13 марта, в результате уличных боев овладели Херсоном - крупным узлом железнодорожных и водных коммуникаций и важным опорным пунктом обороны немцев у устья р.Днепр.

В боях отличились войска генерал-лейтенанта Гречкина, генерал-майора Рубанюка, полковника Маргелова, полковника Дорофеева, артиллеристы генерал-лейтенанта артиллерии Неделина, генерал-майора артиллерии Осмоловского, танкисты генерал-лейтенанта танковых войск Свиридова, летчики генерал-лейтенанта авиации Судеец и понтонеры генерал-лейтенанта инженерных войск Котляра, полковника Сергеева.

В ознаменование одержанной победы соединения и части, наиболее отличившиеся в боях за освобождение городов Херсона и Берислава, представить к присвоению наименования «Херсонских» и «Бериславских» и к награждению орденами.

Сегодня, 13 марта, В 22 часа столица нашей Родины Москва от имени Родины салютует доблестным войскам 3-го Украинского фронта, овладевшим городами Херсон и Берислав, двадцатью артиллерийскими залпами из двухсот двадцати четырех орудий.

За отличные боевые действия объявляю благодарность всем руководимым Вами войскам, участвовавшим в боях за освобождение городов Херсон и Берислав.

Вечная слава героям, павшим в боях за свободу и независимость нашей Родины!

Смерть немецким захватчикам!

Верховный Главнокомандующий (Подпись)

В звільненні Херсона брали участь представники майже всіх національностей, але до Великої Перемоги дійшли не всі.

На 14 березня 2013 року в Херсоні проживало 6 чоловік, які у березні 1944 року брали участь у звільненні міста від німецько - фашистських загарбників, серед них і випускник машинобудівного технікуму.

Рябко Віталій Афанасійович - народився 24 квітня 1921 року у селі Каїри Горностаївського району Херсонської області. В 1941 році закінчив Херсонський машинобудівний технікум. Воював у складі 295 Стрілецької дивізії (1040 – й стрілецький полк), стрілок. Пройшов з боями від Херсона до Берліну. За мужність і героїзм нагороджений орденами й медалями «За відвагу», «За мужність», «За перемогу над Німеччиною» (всього 14).

Андієць Олександр Федорович – народився 1 липня 1925 року. Почав воювати в 1943 році у складі 49 – ої Гвардійської стрілецької дивізії (149–й стрілецький полк), наводчик противотанкової гармати, рядовий. Після форсування Дніпра і звільнення міста Херсона був поранений у селі Музиківка Білозерського району. Нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни «За мужність», медаллю «За бойові заслуги».

Уманець Сергій Якович – народився 28 червня 1922 року. Воював у складі 295 Стрілецької дивізії (1038 – й стрілецький полк), кулеметник. За мужність і героїзм нагороджений орденами й медалями «За відвагу», «За мужність», «За перемогу над Німеччиною» (всього 11).

Перетякко Дмитро Кирилович - народився 10 січня 1924 року. Пройшов війну, брав участь у звільненні міста Херсон у складі 49- ої Гвардійської стрілецької дивізії (149–й стрілецький полк), командир кулеметного розрахунку «Максим», сержант. Нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни «За мужність», медаллю «За бойові заслуги» (всього 17).

Ярковий Петро Іванович – народився 23 грудня 1923 року. Пройшов війну та воював у складі 295 Стрілецької дивізії (1038 – й стрілецький полк), командир мінометного розрахунку.

Закінчив війну в Берліні, де на стінах Рейхстагу написав три гордих слова: «Я – из Херсона».

Яковлев Олександр Ілліч – народився 15 серпня 1924 року. Почав воювати в 1943 році у складі 49 - ої Гвардійської стрілецької дивізії (149 - й стрілецький полк), був розвідником. Учасник звільнення міст Херсон, Миколаєв, Одеса. Нагороджений орденами Славы II і III ступенів, Червоної Зірки, Вітчизняної війни, «За мужність», (всього 12) [4].

Висновки.

Про Велику Вітчизняну війну знято багато фільмів, написано багато книг. Саме тому ми знаємо про блокаду Ленінграда, Курську битву, звільнення Сталінграда, але про звільнення Херсона фільмів немає, а події, які відбувалися навесні 1944 року в Таврійському краї були не рядовими буднями війни.

Знати правдиву історію Великої Вітчизняної війни – це обов’язок кожного. Ми, викладачі, повинні виховувати у молодого покоління повагу до людей, які звільняли нашу Херсонщину і пройшли Велику Вітчизняну війну, формувати почуття національної гідності й любові до своєї Батьківщини.

Література

1. Райсхкомісаріат Україна // Вікіпедія. Вільна енциклопедія [сайт]. - Режим доступу до вид.: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Reichskommissariat_Ukraine_Map.png - Райсхкомісаріат Україна. Адміністративний поділ. [Електронний ресурс]
2. Державний архів Херсонської області (далі - ДАХО), ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини, оп.4, спр.1 - Накази Габітскомісара Олександрштадта. 1941-1943 рр. Архіви окупації 1941-1944 / Держ. Ком. Архів України; упоряд, Н. Маковская. – К.: Вид. дім «Киево – Могилянська академія», 2006. - Том 1 - 54-55 арк.
3. ДАХО, Архіви окупації 1941-1944 / Держ. Ком. Архів України; упоряд, Н. Маковская. – К.: Вид. дім «Киево – Могилянська академія», 2006. - Том 1 -ф.Р – 3497-«Колекція письмових робіт учнів шкіл Херсона та Херсонської області під назвою: «Що я пережив під час німецької окупації».
4. Морозов К. Освободителі Херсона // Херсонський вісник. - 2013. - № 11. – 14 березня.